

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ УМОВ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF CREATING CONDITIONS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

УДК 330.31

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct62-6>**Радченко О.П.**

д.е.н., доцент,
професор кафедри менеджменту
та інновацій
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Музиченко Т.О.

магістр
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Radchenko Oleksander

Odesa Mechnikov National University

Muzychenko Taisiia

Odesa Mechnikov National University

У статті розглянуто сучасний стан загального та інноваційного розвитку сфери вищої освіти України та її забезпечення необхідними ресурсами. Доведено, що сьогодні є низка чинників, які негативно впливають на стан вищої освіти в нашій країні, і саме вони значною мірою впливають на впровадження змін та інновацій, їх фінансування та вдосконалення у сфері вищої освіти. Проаналізовано стан інноваційної інфраструктури в контексті оцінки складників Індексу глобальної конкурентоспроможності та Глобального інноваційного індексу. Досліджено механізми реалізації інтересів усіх суб'єктів освітнього процесу, встановлено проблеми управління розвитком галузі. Розглянуто світовий досвід забезпечення освітніх процесів в умовах невизначеності. Для проведення урядом більш дієвої освітньої інноваційної політики запропоновано механізм гармонізації соціально-економічних інтересів держави, науки та бізнесу, у якому узагальнено результат відповідальності. Зроблено висновок, що запропоновані заходи здатні нівелювати проблеми, пов'язані з новими глобальними викликами.

Ключові слова: вища освіта, інновація, інноваційна інфраструктура, Індекс глобальної конкурентоспроможності, Глобальний інноваційний індекс.

В статье рассмотрено современное состояние общего и инновационного развития

сферы высшего образования Украины и обеспечения необходимыми ресурсами. Доказано, что сегодня есть ряд факторов, которые негативно влияют на состояние высшего образования в нашей стране, и именно они в значительной степени влияют на внедрение изменений и инноваций, их финансирование и совершенствование в сфере высшего образования. Проанализировано состояние инновационной инфраструктуры, в контексте оценки составляющих Индекса глобальной конкурентоспособности и Глобального инновационного индекса. Исследованы механизмы реализации интересов всех субъектов образовательного процесса, установлены проблемы управления развитием отрасли. Рассмотрен мировой опыт обеспечения образовательных процессов в условиях неопределенности. Для проведения правительством более действенной образовательной инновационной политики предложен механизм гармонизации социально-экономических интересов государства, науки и бизнеса, в котором обобщен результат ответственности. Сделан вывод, что предложенные меры способны нивелировать проблемы, связанные с новыми глобальными вызовами.

Ключевые слова: высшее образование, инновация, инновационная инфраструктура, Индекс глобальной конкурентоспособности, Глобальный инновационный индекс.

The article considers the current state of general and innovative development of higher education in Ukraine and its provision with the necessary resources. It is proved that today there are a number of factors that negatively affect the state of higher education in our country, they significantly affect the implementation of change and innovation, their funding and improvement in higher education. The study analyzed the state of innovation infrastructure in the context of assessing the components of the Global Competitiveness Index and the Global Innovation Index, in which Ukraine ranks almost last, which does not correspond to its real potential. It is proved that in today's conditions higher education requires scientific and pedagogical workers to master and implement innovative methods of teaching and learning based on multimedia, information programs, knowledge transfer systems. Structural and logical technologies with step-by-step organization of the learning system are proposed, which contributes to the logical sequence of setting and solving didactic tasks based on the selection of their content, forms, methods and teaching aids at each stage of the process. The study confirmed that global processes in the field of education primarily affect higher education, which should promote comprehensive, especially psychological, adaptation of young people in the difficult conditions of modern life, give him a worldview, value foundation, help shape their own goals and goals for future independent life. The mechanisms of realization of interests of all subjects of educational process are investigated, problems of management of development of branch are established. The world experience of providing educational processes in conditions of uncertainty is considered. In order to pursue a more effective educational and innovative policy, the government has proposed a mechanism for harmonizing the socio-economic interests of the state, science and business, which summarizes the results of responsibility. It is concluded that the proposed measures are able to address the challenges posed by new global challenges.

Key words: higher education, innovation, innovation infrastructure, global competitiveness index, global innovation index.

Постановка проблеми. У сучасних умовах світових трендів освіта є одним із найважливіших чинників, що здатний забезпечити економічний розвиток України. Саме освіта значною мірою зумовлює завтрашній день планети та світового співтовариства, у якому зростає розуміння ролі освіти як інструмента стійкого розвитку та забезпечення добробуту людей [1].

Саме в нашому столітті відбувається перехід до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості та культури всього населення набувають

вирішального значення для економічного та соціального поступу країни. Входження України у світовий освітній простір зумовлює приведення вітчизняних освітніх стандартів у відповідність до норм світового співтовариства. Суспільство стає все більш людиноцентристським. Отже, індивідуальний розвиток людини за таких умов є, з одного боку, основним показником прогресу, а з іншого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства. Тому найбільш пріоритетними сферами у ХХІ ст. стають наука як сфера, що продукує нові знання, та освіта як сфера, що олюднює знання

та насамперед забезпечує індивідуальний розвиток людини. Країна, що забезпечує пріоритетний розвиток цих сфер, зможе претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві та бути конкурентоспроможною [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, пов'язані з дослідженням інноваційного складника у сфері вищої освіти задля підвищення рівня економічного розвитку України, розглядали такі відомі дослідники, як Н. Буличева, Т. Гордєєва, С. Кожем'якіна, О. Палисюк, Ю. Пивовар, Ю. Хайнацька, А. Алексюк, І. Доброскок, Г. Клімова, Г. Коцура, С. Нікітчина, В. Кремень, В. Ільїна, С. Пролеєва, М. Лисенко, П. Сауха та багато інших відомих науковців.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування сутності проблем, пов'язаних з інноваційним складником у сфері вищої освіти в Україні та пошук подальших шляхів виходу з кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У нинішніх умовах реалізації інтеграційних пріоритетів України у світовий глобальний простір виникає необхідність взаємодії освіти та науки з реальним економічним потенціалом, налагодження форм і механізмів зв'язків із фінансовими, соціальними інститутами для вирішення нових ринкових завдань – підготовки висококваліфікованих кадрів відповідно до потреб ринку праці, упровадження наукових досліджень у сучасне виробництво тощо [2].

На жаль, мусимо констатувати, що сфера освіти в Україні знаходиться у вкрай складному становищі. Цьому сприяють багато причин, основними з яких є недофінансування галузі, а як наслідок, відсутність інноваційного розвитку, невідповідність сучасним викликам сьогодення тощо. Тим не менше Україна потрапляє до рейтингу QS Higher Education System Strength Rankings¹⁶, який визначає країни з найсильнішими у світі системами вищої освіти. У цьому рейтингу з 50 досліджуваних країн наша країна посіла 44-е місце, але позиції провідних країн поки недосяжні: Велика Британія посіла 2-е місце, Німеччина – 4-е місце. За індикатором «міцності системи», який оцінює загальну міцність національної системи на основі результатів у міжнародних рейтингах, Україна отримала оцінку 16,1 зі 100, Велика Британія – 98,7, Німеччина – 94,3, Польща – 14,1 [8].

Показово, що з погляду студентів рівень освіти в Україні є критичним. Так, хорошої освіти та високого рівня знань прагнуть лише 38% опитаних студентів, а на диплом престижного вищого навчального закладу розраховують 10% [9]. При цьому до сучасної української освітньої системи студенти ставляться вельми критично: 41% із них вважає, що вона забезпечує посередній рівень освіти, 7,5% – низький і дуже низький, 40% загалом оцінюють

рівень освіти як досить високий і 8% – як дуже високий (рис. 1). Хотіли б навчатися за кордоном 55% респондентів (29% утрималися б від цього). Головними перешкодами для отримання освіти за кордоном студенти назвали нестачу грошей (51,5%), недостатнє знання іноземних мов (33%), відсутність інформації про такі можливості (21%) і невизнання в Україні іноземних дипломів (9%) [9]. Нарощування кількості внутрішніх проблем поряд із зовнішніми може спричинити зниження престижності вітчизняного диплома до нульового рівня. Для поліпшення ситуації у сфері освіти та підвищення її авторитету потрібно мобілізувати зусилля роботодавців, ВНЗ і держави.

Загалом основні чинники, що зумовлюють погіршення якості освіти в Україні, можна поділити на внутрішні (пов'язані з викривленим сприйняттям і впровадженням ВНЗ положень кредитно-модульної системи, що не сприяють підвищенню рівня знань студентів) і зовнішні (пов'язані із впливом держави на систему освіти). До внутрішніх можуть бути віднесені такі [10]:

– номінальна автономія українських ВНЗ, яка на практиці ніяк не втілена та існує тільки на папері. У цивілізованих країнах така автономія визначається, перш за все, економічною незалежністю закладів від держави, конкурентними засадами існування вищої школи, поєднанням наукових засад існування та наданням послуг вищої освіти. В Україні ж держава виступає замовником освітніх послуг і формує стандарт вищої освіти. Проте, ураховуючи, що в сучасних умовах попит на фахівців визначають роботодавці, а не держава, спеціальності та рівень підготовки випускників передусім повинні влаштовувати роботодавців. Відповідно до методології ЄАУ, рівень автономії університетів вимірюється за чотирма компонентами: академічним, фінансовим, організаційним, кадровим. Результати показали, що зміни в законодавстві України дали змогу досягти певних зрушень у напрямі підвищення рівня організаційної (із 44% до 68%) та академічної (із 51% до 57%) автономії. Залишається низьким рівень за складниками організаційної автономії, що стосуються

Рис. 1. Ставлення студентів до якості вищої освіти в Україні

Джерело: [9]

вибору керівника, критеріїв до його кандидатури, процедури усунення, встановлення строку перебування на посаді, а також права закладу запрошувати осіб, що не є його працівниками, до своїх органів управління. Щодо академічної автономії, то слабким місцем лишається відсутність прав у закладу самостійно визначати правила прийому. За рівнем організаційної автономії Україна наближається до Німеччини (58–77%, за даними 2017 р.) та Польщі (67%), за рівнем академічної автономії поки не досягає рівня Польщі (68%), а рівні Німеччини (87–88%) та Великої Британії (89%) недосяжні [8];

– невідповідність дисциплін, які викладають в Україні, європейським, а також перспектива взаємного зарахування навчальних досягнень між різними навчальними закладами як усередині України, так і в Європі. Такі заходи повинні сприяти мобільності студентів між вищими навчальними закладами в межах ЄС, спрощенню можливості працевлаштування студентів, підвищенню якості освіти, урахуваючи вимоги часу, у тому числі ринкової економіки та все більшого прикладного характеру знань;

– підвищення обсягу матеріалу, відведеного на самостійне опрацювання, коли фактично понад 50–60% матеріалу навчальної програми відводиться на самостійне опрацювання. Самостійна робота студентів у більшості ВНЗ України, на переконання багатьох фахівців, виступила чи не основним чинником зниження рівня знань студентів, оскільки зводиться здебільшого до написання конспектів, пошуку рефератів у Інтернеті тощо;

– накопичувальна система оцінок, яка, по суті, призвела до втрати домінуючої ролі системи заліків та екзаменів, адже фактично легалізовано знайому ще з радянських часів систему «автоматів», коли кращим студентам виставлялися оцінки без їх присутності на екзамені.

До зовнішніх чинників, що знаходяться у компетенції держави, належать такі:

– хронічне недофінансування освітнього процесу, що зумовлює відтік наукових кадрів, гальмує створення інноваційної інфраструктури тощо. Державне фінансування вищої освіти та науки в Україні є вкрай незадовільним і не відповідає вимогам і нормам законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Відповідно, держава втрачає передові позиції щодо рівня освіченості громадян, скорочуються масштаби та рівень якості підготовки науково-педагогічних кадрів, помітно погіршуються умови для творчої роботи вчених і викладачів. Що характерно, інноваційний характер нового механізму розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти, запроваджений із 2020 р., також не позбавив систему фінансування діяльності ЗВО низки недоліків. Передусім дискусійними залишаються перелік показників освітньої, наукової

та міжнародної діяльності ЗВО, конкретні значення індикаторів (коефіцієнтів), що використані для коригування обсягів їх фінансування [8; 11];

– незадовільний стан науково-дослідної діяльності ЗВО на сучасному етапі розвитку української освіти. Світовою практикою доведено, що лише тісне поєднання освіти з наукою є запорукою забезпечення високої якості освіти та належного інтелектуального супроводу державотворення. Це є й провідною вимогою Болонської декларації щодо інтеграції європейської вищої освіти [3];

– украй низький рівень розвитку інноваційного освітнього процесу. Доведений факт, що відносно невисокі показники науково-дослідної роботи в Україні є чи не найголовнішою причиною того, що жоден наш університет не може на рівних конкурувати з провідними освітніми закладами світу та увійти хоча б до 500 найбільш рейтингових університетів. За такої ситуації технопарки чи дослідницькі парки, розвиток яких планується поставити в центр проблеми, реально не допоможуть [11].

Варто зазначити, що серед вищезазначених чинників найбільш критичним є саме низький рівень інноваційного розвитку загалом та безпосередньо у сфері вищої освіти України.

У процесі дослідження стану інноваційного розвитку України та ролі вищої освіти в ньому слід виходити з того, що інноваційна діяльність відрізняється від інших видів діяльності тим, що вона спрямовується на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, на випуск нових конкурентоспроможних товарів і послуг на ринок.

Для імплементації інновацій необхідно створити такі умови, щоб докорінно змінився процес трансформації наукових досліджень і розробок, науково-технологічних досягнень у новий чи покращений продукт, в оновлений чи вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності людини, або з'явився кардинально новий підхід до надання соціальних послуг, які відповідають нагальними потребам суспільства у цілому та конкретним особам зокрема (рис. 2) [6].

Узагальнюючи попередні результати дослідження, можемо констатувати, що в результаті аналізу низької активності розвитку та впровадження інноваційних проєктів в освітній процес на перше місце нами було запропоновано проблему функціонування національної науки, яка фактично втратила повноцінну державну підтримку та знаходиться у складних умовах, що призвело до:

– незадовільного стану або повної відсутності матеріально-технічної бази, зменшення обсягу, а головне – якості науково-технічних розробок, і це стало результатом хронічного недофінансування наукової галузі й освітніх програм;

– відтоку наукових кадрів зі сфери освіти, особливо молодих та перспективних спеціалістів,

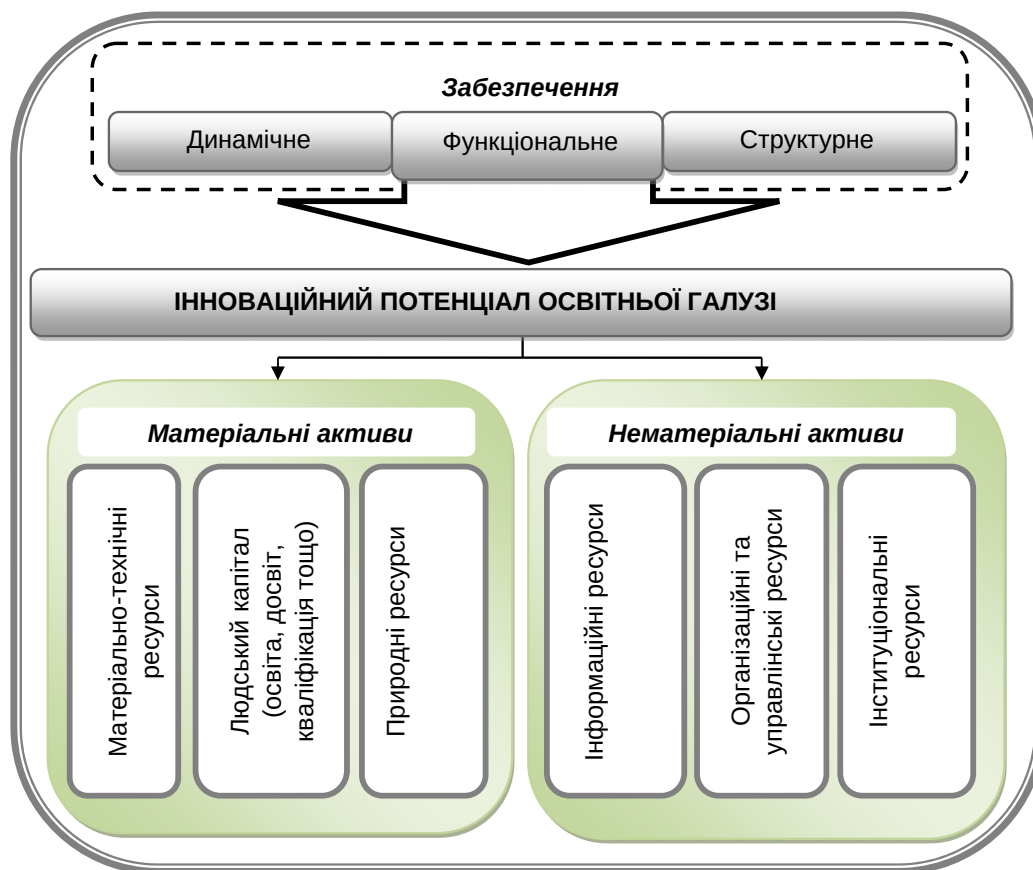

Рис. 2. Склад та структура забезпечення інноваційного потенціалу освітньої галузі

у інші країни світу або інші галузі, що пов'язано з низьким рівнем життя, заробітними платами, можливостями росту в професійному та творчому плані, неможливістю займатися науковими дослідженнями на належному рівні тощо. За даними Державної служби статистики України, кількість науковців у нашій країні безперервно скорочується. Так, у 2010 р. цей показник становив 133,7 тис осіб, а в 2017 р. зменшився до 59,4 тис осіб, що менше на 55,7%, тобто практично у два рази, і компенсувати ці втрати буде дуже складно [7];

– відірваності освітніх програм ЗВО від реального сектору економіки, практично відсутній взаємозв'язок між існуючими проблемами у суспільному житті, системі управління процесами в національній економіці та науковими дослідженнями, які проводять наукові установи. Так, за наявних даних, у 2020 р. загальна сума витрат на НДР, виконаних сектором вищої освіти, становила 1,1 млрд грн, або 6,7% усіх внутрішніх витрат на НДР. При цьому переважна частина коштів (72,5%) надійшла з державного та місцевих бюджетів, лише 12,9% становили кошти комерційного сектору або приватних некомерційних організацій, а 5% коштів надійшли з іноземних джерел. Наведені дані свідчать про низьку зацікавленість приватного сектору до співпраці та замовлення наукових,

науково-технічних і конструкторських розробок у ЗВО [8].

Усе це не викликає оптимізму, але переосмислення та спроможність держави звернути увагу на критичний стан освітньої сфери та змінити ставлення до цього процесу дадуть змогу відновити освітню галузь, інакше Україна ризикує втратити свої позиції на ринку освітніх послуг, а це призведе до загального гальмування розвитку країни та соціальної напруги.

Висновки з проведеного дослідження. Зменшення витрат на вищу освіту, яке спостерігається останні роки в Україні, підтверджує, що ця галузь, на жаль, не є пріоритетною для держави й її вдосконалення не є стратегічною метою. Також нині гостро стоїть і питання задоволення потреб студентів в отриманні актуальних знань і навичок, затребуваних на сучасному ринку праці. Головною метою держави має стати створення сучасної ефективної системи освіти, яка дасть змогу забезпечити кадровий і науково-технічний потенціал розвитку національної економіки, задовольнить потреби суспільства та добробут нації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Петрович Й.М. Інноваційний потенціал управління організацією. Львів : Львівська політехніка, 2010. 184 с.

2. Буличева Н.А. Сучасні правові та організаційні проблеми фінансування вищої освіти в Україні. URL: <http://radnuk.info/statti/255-finpr/3593-2010-01-29-18-50-22.html> (дата звернення: 10.10.2021).

3. Дробноход М. Сьогодні і проблеми вищої школи України. URL: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Drobnokhod2.htm> (дата звернення: 09.09.2021).

4. Інноваційна діяльність. Інноваційний процес. URL: <http://wikipediya> (дата звернення: 15.10.2021).

5. Інформаційні матеріали щодо стану інноваційної діяльності. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&title=InformatsiiniMaterialiSchodoStanuInnovatsiinoiDiialnosti> (дата звернення: 10.09.2021).

6. Кожем'якіна С.М. Інноваційна діяльність вищих навчальних закладів України: макроекономічна оцінка. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5019> (дата звернення: 19.09.2021).

7. Освіта України в XXI столітті: проблеми та перспективи розвитку URL: <http://ua.textreferat.com/referat-13090-1.html>.

8. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 10.10.2021).

9. Студенти критично оцінюють рівень освіти в Україні. URL: <http://osvita.ua/vnz/news/17104>.

10. Турчин Я. Болонський процес та зона вільної торгівлі з ЄС: спільне для України?! URL: <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/areal90/a88554> (дата звернення: 02.11.2021).

11. Хайнацька Ю.Ю. Аналіз фінансування видатків на освіту в Україні. URL: <http://intkonf.org/haynatska-yuyu-gordeeva-ta-analiz-finansuvannya-vidatkiv-na-osvitu-v-ukrayini/> (дата звернення: 29.10.2021).

REFERENCES:

1. Petrovych, Y.M. (2010). Innovatsiyni potentsial upravlinnia orhanizatsiiei [Innovative potential of management of the organization]. Lviv: Vyd-vo Lvivska politekhnika. (in Ukrainian)

2. Bulycheva N.A. Suchasni pravovi ta orhanizatsiini problemy finansuvannya vyshchoi osvity v Ukraini [Modern legal and organizational problems of financing higher education in Ukraine]. Available at: <http://radnuk.info/statti/255-finpr/3593-2010-01-29-18-50-22.html> (accessed 10 October 2021). (in Ukrainian)

3. Drobnokhod M. S'ohodennya i problemy vyshchoyi shkoly Ukrayiny [Present and prob-

lems of higher education in Ukraine]. Available at: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Drobnokhod2.htm> (accessed 09 September 2021). (in Ukrainian)

4. Innovatsiyna diyal'nist'. Innovatsiynyy protses. [Innovative activity. Innovation process]. Available at: <http://wikipediya> (accessed 15 October 2021). (in Ukrainian)

5. Informatsiyni materialy shchodo stanu innovatsiynoyi diyal'nosti. Ministerstvo ekonomiky Ukrayiny [Information materials on the state of innovation. Ministry of Economy of Ukraine]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&title=InformatsiiniMaterialiSchodoStanuInnovatsiinoiDiialnosti> (accessed 10 September 2021). (in Ukrainian)

6. Kozhem'yakina S.M. Innovatsiyna diyal'nist' vyshchikh navchal'nykh zakladiv Ukrayiny: makroekonomichna otsinka [Innovative activity of higher educational institutions of Ukraine: macroeconomic assessment]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5019> (accessed 19 September 2021). (in Ukrainian)

7. Osvita Ukrayiny v KHKH stolitti: problemy ta perspektyvy rozvytku [Education of Ukraine in the XXI century: problems and prospects of development]. Available at: <http://ua.textreferat.com/referat-13090-1.html>. (in Ukrainian)

8. Stratehiya rozvytku vyshchoyi osvity v Ukrayini na 2021–2031 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021–2031]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (accessed 10 October 2021). (in Ukrainian)

9. Studenty krytychno otsinyuyut' riven' osvity v Ukrayini [Students are critical of the level of education in Ukraine]. Available at: <http://osvita.ua/vnz/news/17104>. (in Ukrainian)

10. Turchyn Y.A. Bolons'kyi protses ta zona vil'noyi torhivli z YES : spil'ne dlya Ukrayiny?! [The Bologna Process and the Free Trade Area with the EU: Common to Ukraine]. Available at: <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/areal90/a88554> (accessed 02 November 2021). (in Ukrainian)

11. Khaynats'ka Yu.Yu. Analiz finansuvannya vydatkiv na osvitu v Ukrayini [Analysis of financing education expenditures in Ukraine]. Available at: <http://intkonf.org/haynatska-yuyu-gordeeva-ta-analiz-finansuvannya-vidatkiv-na-osvitu-v-ukrayini/> (accessed 29 October 2021). (in Ukrainian)